

Марія Кушик

РОЛЬ МЕДИЧНИХ ТОВАРИСТВ І ОРГАНІЗАЦІЙ У ЗАГАЛЬНОКУЛЬТУРНОМУ РОЗВИТКУ УКРАЇНИ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ ст.

Розвиток науки є одним із основних чинників прогресу суспільства, тому діяльність представників науки «об'єднаних певними галузями» [9, 1], які вирішували не лише наукові питання, але й питання розвитку освіти, займалися просвітницькою роботою, становлять інтерес для дослідників. Діяльність громадських, просвітницьких та наукових товариств в Україні досліджувалась у дисертаційній роботі О. Коваленко «Педагогічна діяльність наукових товариств Слобожанщини другої половини ХІХ ст.» [9], у працях В. Грубе «Про сучасне клінічне викладання хірургії» (Х., 1864), Д. Багалія «Наукові товариства та навчально-допоміжні заклади Харківського університету» (Х., 1911), Т. Щербань «Українське наукове товариство: історія, організація, внесок у національну культуру» (К., 1992) та інших [9, 1-3, 7-11].

У дисертаційному дослідженні С. Черкасової «Просвітницько – педагогічна діяльність студентських громадських організацій університетів України (другої половини ХІХ початку ХХ ст.)» [20] висвітлено умови організації студентських гуртків з навчальних дисциплін, громад, земляцтв; проведення просвітницько-педагогічної роботи студентських організацій університетів України, проведення лекцій, бесід, диспутів, тематичних вечорів, з'їздів та ін. В основному робота гуртків була спрямована на поглиблення наукових знань, відповідно до різновиду навчальної дисципліни проводилась специфічна робота в гуртках, так у історичних, природничих гуртках проводились екскурсії, подорожі, в медичних – робота в наукових анатомічних музеях. Діяльність громад була присвячена також національно-просвітницькій роботі. Безперечно громадські організації мали вплив на розвиток світогляду студентів [20, 1-16].

У науковому дослідженні «Розвиток медичної освіти на західноукраїнських землях (друга половина ХVІІІ – 30-ті роки ХХ ст.)» Л. Клос зазначає серед основних чинників у створенні українських лікарських товариств не лише необхідність забезпечення населення «національними медичними кадрами» та організації просвітницької, санітарно-гігієнічної роботи, а також «забезпечення можливостей професійного зростання лікарів» [8, 1, 9-10].

Досліджуючи громадську медицину в кінці 50-х на початку 60-х рр. ХІХ ст. у Росії, М. Левіт у своїй дисертаційній роботі вивчав діяльність прогресивних лікарів та передових людей суспільства, які, намагаючись покращити сферу охорони здоров'я населення, створювали товариства лікарів, випускали спеціалізовану пресу та ін. [10, 1-9]. В кінці 50-х – початку 60-х рр. ХІХ ст. було створено ряд «губернських» Товариств російських лікарів. Вони ставили перед собою такі завдання, як обмін досвідом, покращення медичного обслуговування населення, брали участь у боротьбі з епідеміями, вивчали статистичні дані губернії щодо захворюваності, смертності та ін. [10, 12-14].

Вивчаючи розвиток вищої медичної освіти і науки в Україні, у докторській дисертації І. Шапіро зазначав, що діяльність лікарських товариств і організацій свідчить про участь викладачів, професорів, зокрема Львівського університету медичного факультету, «в організації медичної громадськості в колишній Галичині» [21, 21]. Вони намагались привернути увагу до важливих питань охорони здоров'я населення, проте це було важко зробити в умовах іноземного панування [21, 1-5, 21].

Аналіз просвітницько-педагогічної діяльності студентських організацій при університетах України, наукових товариств, громадських організацій другої половини ХІХ – початку ХХ ст. є актуальним в умовах реформування навчально-виховного процесу вищих навчальних закладів України, становлення національної вищої школи. Однак, незважаючи на чисельність досліджень та їх значний внесок у розвиток науки, у них не ставилось за мету простежити створення і висвітлити досвід діяльності медичних товариств та організацій в Україні другої половини ХІХ – початку ХХ ст., що і зумовило вибір теми статті.

Медичні факультети університетів були основними центрами розвитку медичної науки. Крім того в Україні існував ряд організацій та лікарських товариств, які служили «зв'язною ланкою» між лікарями-практиками та лікарями-професорами [7, 92-94].

Кількість медичних товариств у Російській імперії була невеликою на початку ХІХ ст. У 1804 р. при Московському університеті

було засновано фізико-медичне товариство, в **1805** році – Віленське медичне товариство, у Петербурзі – Товариство російських лікарів (**1833**), а на території українських земель – Товариство київських лікарів (**1840**) та товариство одеських лікарів (**1849**) [6, 39-40].

Товариство Київських лікарів, засноване у **1840** р. київськими лікарями К. Боссе, А. Мерінгом, Л. Гротковським, в різний період очолювали В. Караваєв, Н. Хржонцевський, Ю. Мацон, П. Перемежко, Г. Мінх, В. Образцов. Товариство київських лікарів, статут якого був затверджений у **1850** р., об'єднувало прогресивних викладачів медичного факультету університету та лікарів, які працювали у Києві. На засіданнях товариства обговорювали доповіді про досягнення в медицині, неординарні випадки з медичної практики, стан боротьби з епідеміями, санітарний стан міста, рівень захворюваності та смертності. Членами товариства була створена міська поліклініка, де обслуговували найбідніші верстви населення безкоштовно [14, 46-47].

Існували товариства санітарного напрямку, діяльність яких була спрямована на розвиток санітарно-профілактичної роботи. Одеське товариство лікарів (**1849**) займалось питаннями розробки санітарно-статистичних матеріалів портового міста і Новоросійського краю. У травні – червні **1865** р. в Одесі був проведений перший статистичний з'їзд в Російській імперії. Член Одеського статистичного комітету міський лікар М. Фінкель запропонував єдину форму статистичних бланків. За відновлення роботи статистичної комісії висловлювався М. Скліфосовський, який був президентом Одеського товариства лікарів у другій половині **60**-х років. Розвиток статистичного методу сприяв розвитку санітарно-гігієнічних питань. Численні доповіді, присвячені вивченню санітарних умов життя бідних верств населення Одеси, були зроблені на засіданнях товариства Д. Левенсоном. Окремо слід виділити його працю «Гігієна шкіл», у якій автор вказував на необхідні зміни й висловлювався за «обов'язкове викладання гігієни в школах» [6, 122]. В **1865** році лікарями проводилась просвітницька робота у зв'язку з епідемією холери, ними також здійснювалась величезна робота відносно розвитку щеплення від віспи. На засіданнях обговорювались захворювання, проблеми щодо їх подолання. Аналізуючи протоколи Одеського товариства лікарів, автор зазначає, що у збиранні статистичних даних щодо смертності та захворюваності, виникали перешкоди, зокрема з боку приватних лікарів, які не сприяли організації статистики [6, 110-128].

З **60**-х рр. XIX ст. кількість товариств зростає. У **1861** році створено Харківське медичне товариство та ряд інших у містах Російської імперії.

При медичних товариствах створювались амбулаторії або лікарні для обслуговування бідних верств населення. На їх засіданнях обговорювались різні патології, спостереження із лікарської практики, читали доповіді. Товариства обмінювались протоколами, працями. Харківське медичне товариство спрямовувало свою діяльність на розвиток санітарно-профілактичних питань. Вартими уваги є медико-топографічні описи відомих діячів цього товариства – А. Леонтовича, В. Столярова [6, 39-42, 112-118].

Окремі аспекти діяльності лікарських товариств висвітлювались у тогочасних засобах масової інформації, зокрема в журналах «Медицинский вестник», «Архив судебной медицины и общественной гигиены» [6, 110-112]. Із періодичних видань «Медицинский вестник», «Современная медицина» та «Московская медицинская газета», за словами М. Левіта, «мали найбільший вплив на розвиток громадської медицини в Росії» [10, 13].

Звіт річного зібрання членів Подільського товариства, заснованого у **1859** р., свідчить про його велику роботу: проведено **24** засідання, **4** засідання комітету, опубліковано **6** брошур, зроблено аналіз захворювань жителів Кам'янець-Подільська. У розпорядженні чисельного товариства (**93** дійсних члени, **30** почесних та **100** кореспондентів з інших міст) були бібліотека, музей, зібрання патологічних препаратів. Проте товариство, членами якого були лікарі-поляки, проіснувало недовго і було закрито у **1865** р. Міністерством внутрішніх справ після польського повстання [6, 110-112].

Прогресивні діячі медичної науки порушували питання організації з'їздів природознавців і лікарів в Російській імперії. У **1867** р. було організовано перший з'їзд природознавців [1, 95-96].

Висвітлюючи роль медичних товариств, неможливо не згадати ім'я Н. Хржонцевського, який був головою Товариства природознавців (**1870-1872**) та тричі президентом Товариства київських лікарів (**1869-1872**; **1886-1889**; **1889-1892**). Діяльність товариства була визначена статутом, проте прогресивні діячі медицини нерідко виходили за рамки визначених статуту питань, активізуючи та розширюючи сферу своєї діяльності. На засіданнях товариства виступали з доповідями науковці Київського університету медичного факультету, значну увагу приділяли питанням санітарної освіти, громадської гігієни, боротьби з епідеміями, які часто обговорювались на засіданнях. До діяльності Товариства київських лікарів залучали студентів медиків; товариство видавало щорічні випуски (додатки до протоколів), що сприяло обміну інформацією та поширенню досвіду. Серед активних учасників

товариства були визначні вчені В. Караваєв, П. Перемежко, Г. Мінх, В. Високович, М. Волкович та інші. За словами секретаря товариства С. Салазкіна, з 1840 по 1891 було 410 дійсних членів та більш ніж 50 членів-кореспондентів, у 1895 році товариство налічувало 158 дійсних членів [1, 89-96, 148-149].

Н. Хржонщевський брав активну участь в організації публічних лекцій, присвячених питанням гігієни та санітарної освіти. Такі заходи сприяли поширенню елементарних знань серед широких верств населення, що було необхідним в умовах епідемії та в період розвитку знахарства. Хржонщевський вважав, що не потрібно садити знахарів у тюрму чи переслідувати їх: «боротися з неучтвом і знахарством треба роз'ясненням істини шляхом публічних читань...» [1, 99]. У 1876 р. урядом були видані «Височайше затверджені правила для влаштування народних читань у губернських містах», які обмежували проведення таких заходів. У 80-х рр. XIX ст. київські педагоги мали намір також організувати такі читання, але для цього потрібен був дозвіл. І саме Н. Хржонщевський посприяв їх організації, у створенні «Київської комісії народних читань». Читання, як правило, проходили під наглядом інспектора, щоб не допускати вільнотумства [1, 99-102]. Для їх проведення було збудовано «Народну аудиторію» (1895). Н. Хржонщевський мріяв організувати з народної аудиторії народний університет, створити колекції експонатів, науковий музей, запросити педагогів з університету, що б сприяло поширенню освіти, але ця ідея не була реалізованою [1, 100-104].

У 1881 р. члени Товариства київських лікарів організували «гурток лікарів з метою нічних лікарських чергувань» – це було початком створення служби швидкої допомоги [14, 46-47].

У 1881 р. засновано студентське наукове товариство, яке організувала група студентів на чолі з О. Киселем. За допомогою професорів Київського університету та власними силами студентів була створена бібліотека, придбане лабораторне обладнання. З організацією Наукового клінічного товариства студентів-медиків багато студентів отримали можливість брати участь у дослідницькій роботі, на засіданнях читали реферати, обговорювали історії хвороб. На студентських конференціях часто були присутні викладачі, професори, лікарі-практики. Вони вступали у дискусії, доповнювали, пояснювали. Такі дискусії, як педагогічне спілкування, досягали навіть більшого ефекту ніж навчальна лекція. Викладачі університету, які були зацікавлені у засвоєнні та набутті студентами знань, прагнули зробити навчання не лише корисним, але й цікавим, сприяли розвитку

пізнавальної активності студентів, самостійності, проводили лекційну та позалекційну навчально-виховну роботу. На власні кошти та на пожертвування професорів Товариство випишувало більше ніж 20 наукових періодичних видань російською, англійською, німецькою та французькою мовами [12, 36-37; 14, 114-115].

Вартою уваги є також діяльність Товариства допомоги бідним студентам Харківського університету. Так, у звіті комітету товариства за 1880 рік розписані прибутки і витрати зазначений рік. Призначенням комітету було роздобути кошти та розподілити їх поміж студентами. Ці питання обговорювались членами комітету, а витяги з протоколів засідань друкувались у «Харьковских Вѣдомостях» для загального відома. Збираючи окремі пожертви, гроші за членські внески, які сплачувались не завжди вчасно, оскільки члени товариства були в різних містах, а також, влаштовуючи, за допомогою колишніх студентів, обіди і вечори, концерти у містах на користь Товариства Пожертв, важко було задовольнити всі прохання студентів. Допомогу видавали на основі свідчення про бідність та прохання. Комітет по можливості намагався задовольнити всіх прохачів хоча б невеликою сумою, найперше оплачували слухання лекцій (у 1880 р. заплачено за слухання лекцій за 146 студентів, 215 студентам видано допомогу, з єврейського капіталу заплачено за слухання лекцій за 11 студентів-євреїв), студентам видавали позики [19, 18-20].

Цікавою та змістовною була діяльність «Одесского Общества для призрѣнія младенцевъ и родильницъ». Згідно статуту Товариство зобов'язувалось доглядати за покинутими немовлятами та допомагати бідним матерям; були відкриті родильне відділення, аптека, лікарня для хворих матерів і немовлят, де вони могли отримати безкоштовну лікарську допомогу. До дійсних членів Товариства зараховували осіб, які жертвували більше ніж 100 руб., або робили внесок у сумі не менше 5 руб. щорічно. Справи вирішувались Дорадчим Комітетом та на загальних засіданнях членів Товариства. Джерелами фінансування товариства були пожертви (грошові та матеріальні), кошти із влаштованих вистав, концертів та ін. Затверджені звіти товариства представляли у Міністерство Внутрішніх Справ. До Павловського притулку, заснованого товариством, приймали немовлят, а також підкинутих дітей, яких хрестили згідно православному обряду. Тут доглядали за дітьми до 10-літнього віку, а потім відправляли до міського сиротинцю, а дітей з вадами – до відповідних закладів. Залежно від коштів Товариства утримувалась певна кількість ліжок у родильному відділенні, при якому було створено повивальну

школу. Спочатку кількість учениць передбачено 6 із подальшим збільшенням за сприятливих умов. Приймали учениць віком 20-35 років, в основному, за рекомендацією земських правлінь Новоросійського краю. Крім учениць, які утримувались притулком, приймали також платних учениць (навчання – 75 р. на рік, а утримання і навчання становило 150 р. на рік). Навчання тривало від 1 до 2-х років із викладанням теорії, практики та заключного іспиту, після успішної здачі, якого отримували атестат на право практики та набір інструментів [18, 1-15].

У 1886 р. Товариством київських лікарів на чолі з Н. Хржонщевським була створена Комісія народних медичних читань, яка відповідала за організацію санітарної просвіти. До складу комісії входили видатні представники медичної науки, викладачі медичного факультету, зокрема М. Волкович, С. Томашевський, Ф. Яновський, Б. Козловський та інші. Цього ж року створено товариство акушерів-гінекологів у Києві [1, 107-108; 14, 47-48].

Вартими уваги є слова з промови Хржонщевського на урочистому засіданні товариства від 29.10.1886 року: «...Товариство лікарів мало принесло б користі,... якби повністю займалося б розробкою теоретичних питань, лишаючись чужим для питань громадського життя» [1, 89].

У діяльності народних медичних читань були перешкоди і труднощі, зокрема не було постійного приміщення для проведення лекцій, обмежена дозволена тематика, процедура затвердження текстів лекцій у Міністерстві народної освіти. Для популяризації медичних знань комісія публікувала та розповсюджувала брошури, присвячені питанням громадської та особистої гігієни, профілактиці заразних хвороб. Лекції, читані Хржонщевським у доступній формі, набували великої популярності, люди з цікавістю приходили до народної аудиторії послухати відомості про чуму, холеру та як від них оберігатись, що було надзвичайно актуальним у період поширення епідемії у суспільстві. «Народне читання про те, як захищати себе від холери», видане Комісією народних читань при Товаристві Київських Лікарів було перекладено Н. Хржонщевським на українську, польську, єврейську мови для кращого забезпечення поширення медичних знань серед народу. Половину видань цієї брошури роздали бідним людям Києва [1, 107-115].

Проте уряд вбачав у народних читаннях не лише пропаганду медичних і гігієнічних знань, але і поширення небажаних для влади ідей, висловлювань. Народні медичні читання перебували під наглядом царських чиновників та зрештою Н. Хржонщевському було заборонено читати лекції. До праць Хржонщевського на-

лежить ряд популярних брошур про шкідливість пияцтва, куріння, про запобігання венеричних хвороб, про харчування, та інші, які сприяли розвитку санітарної освіти [1, 115-127].

У 1889 році, з ініціативи Н. Адамовича, комісією при Товаристві Київських лікарів були складені «Лікарсько-етичні правила» [1, 140]. У правилах регламентуються обов'язки лікарів стосовно хворих, взаємовідносини між лікарями. Лікар завжди повинен бути готовим прийти на допомогу хворим, не залишати свого пацієнта навіть у безнадійних випадках, намагатись полегшити страждання. При від'їзді лікуючий лікар зобов'язаний повідомити своїх пацієнтів та порекомендувати іншого лікаря, у важких чи сумнівних випадках лікар повинен зібрати нараду, консультацію. У розділі, присвяченому винагородам, йдеться про повне право лікарів вимагати винагороду за свою працю, нічні візити оплачувались подвійною ціною. Стосовно допомоги бідним, то ними мали опікуватись міські громади, товариства. Допомога ж лікарю-колезі чи його родині повинна бути безкоштовною, згідно традиції. Лікарська етика передбачає надзвичайну тактовність у висловлюваннях щодо колег, неприпустимо лікувати одного і того ж пацієнта таємно від колеги [3, 1-10].

Лікарня, заснована на кошти Товариства лікарів у Києві, призначена для надання медичної допомоги хворим незалежно від звання чи статку. За бажанням хворі могли вносити плату за лікування (окрім обов'язкових 30 к.). Бідні звільнялись від плати за консультацію та за ліки. Товариство заохочувало різного роду пожертви від населення. У прийомні години в лікарні окрім чергового лікаря (із членів товариства) повинні бути фельдшер, фармацевт, повивальна бабка. Тут могли давати консультації і не члени товариства. Лікарня звітувалась у Лікарське Відділення Губернського Правління, згідно Медичного Статуту та циркуляру Медичного Департаменту. Звіти про діяльність лікарні, кількість хворих розглядались на засіданнях товариства [15, 1-9].

Згідно статуту, Акушерсько-гінекологічного Товариства у Києві при Университеті св. Володимира, затвердженого у 1889 р. Міністром Народної Просвіти, метою товариства було «сприяти науковому і практичному розвитку акушерства і гінекології в Росії» [16, 3]. Дійсними членами товариства були лікарі, які працювали в Росії, та письмово заявили про своє бажання участі у діяльності товариства. Товариство проводило вчені, адміністративні та річні засідання. Вчені засідання проводились з 1 вересня до 1 травня кожного місяця; на засіданнях обговорювали наукові статті, читали доповіді, зачитували наукові послання від іногородніх членів товариства. Такі

засідання проводились публічно і з дозволу головуючого та за рекомендацією одного дійсного члена відвідувачам можна було бути присутнім на них. Товариство мало право видавати періодичне видання з питань акушерства і гінекології, а також наукові праці членів Товариства [16, 1-15].

У Києві діяло Товариство допомоги студентам Імператорського Університету св. Володимира. Допомога студентам надавалась у вигляді позик. Фінансування товариства складали членські внески, повернені позики, пожертви, кошти, виручені за організовані публічні лекції, концерти та ін. [17, 1-12].

У 1890 р. ректором університету було офіційно затверджено наукове клінічне товариство студентів-медиків м. Києва, що полегшило його видавничу діяльність. Студенти видавали брошури, складені на основі лекцій, займались науковою та практичною діяльністю, зокрема брали участь в ліквідації епідемії холери в Києві в 1893 р. Але офіційний статут товариства так і не був затверджений аж до 1910 р. [14, 48, 115-116].

У 1895 р. у Києві організували товариство для боротьби із заразними хворобами, у 1896 – фізико-медичне товариство при Київському університеті. Організовані Психоневрологічне (1897), Товариство дитячих лікарів (1900), Хірургічне (1908) товариства сприяли розвитку медичної науки. Створювались також товариства для надання безкоштовної допомоги бідному населенню та благодійні організації, такі як «Біла ромашка», «Крапля молока». Відомі професори та лікарі брали участь у благодійній діяльності [14, 48, 115-116].

Розвиток діяльності Львівського гігієнічного товариства досліджував у своїй праці Ю. Мироненко [11]. Засноване в 1894 р., як товариство «Друзів здоров'я», воно було перейменовано на «Гігієнічне товариство» у 1903 р. Товариство сприяло розвитку гігієнічної науки, проводило пропаганду суспільної та особистої гігієни, займалось просвітницькою роботою серед населення. Комісія шкільної гігієни (1907), секції гігієни праці, гігієни села (1911) зацікавили медичну громадськість. До його складу входили професори медичного факультету Львівського університету. Товариство видавало кожного місяця «Гігієнічний огляд», де висвітлювались питання щодо санітарного і епідеміологічного стану, запобігання поширенню інфекційних хвороб, про вплив алкоголю, стан здоров'я населення та ін. Члени товариства намагались вирішити актуальні на той час проблеми: подали петицію до сейму про важливість впровадження гігієнічного навчання у школах, «введення посад шкільних лікарів». Вони доводили необхідність

створення у Львові «лабораторії для дослідження харчових продуктів» та порушували ряд інших питань, які так і не були вирішеними за часів іноземного панування [11, 210-213].

«Першою українською академією наук» називають наукове товариство ім. Шевченка (НТШ). Статут товариства був прийнятий у 1873 році Галицьким намісництвом у Львові. Товариство було створено «як загальнонаціональний центр літературно-культурологічної та наукової діяльності» [13, 56]. Воно відіграло надзвичайно важливу роль у національному становленні України. Члени товариства були «двигуном розвитку українознавства» та ряду наук [13, 50]. З 1892 р. воно було реформовано в наукове із зміною статуту в 1893 р. Окрім видання «Записки НТШ», виходили серійні видання різних наукових напрямків. З 1897 року публікувався «Збірник математично-природописно-лікарської секції», а пізніше виходив «Лікарський вісник» [13, 50-52, 55-56].

Математично-природописно-лікарська секція була створена у 1892 р., з 1898 року діяла як Лікарська комісія. На території західноукраїнських земель було засновано товариство під назвою «Народна Лічниця» (1903), яке пізніше реформувалось в Українське лікарське товариство (1910). Того ж року студентами-медиками було створено товариство «Медична Громада» [8, 9-10].

З 1900 року НТШ видавало «Хроніку НТШ» німецькою та українською мовами. Дійсними його членами були Альберт Енштейн, Абрам Йоффе, Ян Бодуен де Куртене та інші вчені світового рівня. З діяльністю товариства пов'язані імена видатних українців, зокрема І. Пулюя, І. Горбачевського, Є. Озаркевича та ін. Значною його заслугою є сприяння у формуванні української наукової термінології, у вживанні української мови в наукових працях [13, 50-52, 55-56].

У боротьбі за національне здоров'я, здоровий спосіб життя брали участь протиалкогольні товариства. Так, зокрема на Снятинщині у кінці XIX ст. діяли Товариство Святої Тверезості (засноване о. Андреем Восвідкою у с. Карлів), а пізніше – також товариство «Відродження», яке пропагувало проведення свят без алкоголю. Важливою подією автори праці «Шляхами пошуків здоров'я» Я. Воробець та В. Ткачук вважають присягу жителів с. Карлів у 1874 р. про відмову пити горілку [2, 36-37]. В. Лаба називає антиалкогольний рух у Галичині «своєрідною реакцією ... проти крайнього зубожіння та деморалізації» [5, 147], [2, 36-37; 5, 147].

У книжці «Страшний ворог. Книжка про горілку», виданій у 1900 р. в Чернігові, у легкодоступній формі описано шкідливу дію алкоголю на організм людини. Перелічуючи різні причини, що спонукають до вживання ал-

коголю, автор вказав на шкоду від горілки не лише для тіла, але й для душі, тому люди повинні боротися із страшним ворогом – алкоголем. Щоб легше було побороти цю проблему автор пропонував створити товариства на зразок іноземних, які б об'єднували непитущих людей. При товариствах можна було б створити читальні, театри, запросити вчених людей для лекцій. За словами автора, краще посидіти за книжкою, ніж за чаркою [4, 3-42].

Протиалкогольний рух набирив оберті, популяризувалась відповідна література, силами духівництва та інтелігенції створювались читальні, каси взаємодопомоги, проводились антиалкогольні місії. Хоча рух тверезості проходив періодично і, за словами автора, не мав «довготривалого ефекту» [5,147], проте слід зазначити його просвітницьку роль серед населення. У товаристві «Відродження» (1909), що об'єднувало велику кількість гуртків, була власна бібліотека, журнал-щомісячник. Цікаво, що воно підтримувало зв'язки із більш ніж десятком закордонних організацій такого плану [2, 36-37; 5, 147].

Проте, товариства були не в змозі вирішувати проблеми суспільного значення. Багато з питань щодо покращення охорони здоров'я не були вирішені через відсутність сприятливих суспільно-політичних умов [7, 93-94].

У статті охарактеризована діяльність медичних товариств та організацій в Україні другої половини XIX початку XX ст. Привертаючи увагу медичної громадськості до актуальних проблем охорони здоров'я, лікарські організації та товариства впливали на розвиток питань медицини. На основі аналізу матеріалів можна зробити висновки, що українські медичні товариства та організації відігравали важливу роль у загальнокультурному розвитку України.

Подальших розвідок потребує дослідження організації та становлення наукових шкіл при університетах України та їх роль у розвитку вищої медичної освіти, а також зв'язки між вищими навчальними закладами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бенюмов Р.Я., Макаренко І.М. З історії розвитку громадської медичної думки на Україні. Н.А. Хржонцевський (1836-1906) (видатний український вчений і громадський діяч). – К: Держмедвидав УРСР, 1963. – 164 с.
2. Воробець Я.М., Ткачук В.М. Шляхами пошуків здоров'я. Снятин: ПрутПринт, 1997. – 134 с.
3. Врачебныя Этические правила, составленныя комиссіей, избранной Обществомъ Киевскихъ Врачей и утверженныя имъ въ

- засѣданіи 7-го Октября 1889 г. (Предсѣдатель Комиссіи О Проф. Н. Хржонцевскій, Президент Общ. Киевск. Врачей; Чл. Комиссіи: П. Морозовъ, А. Флейшер и др.). – Киевъ: Тип. Г.Т. Корчакъ-Новицкаго. – 1889. – 11 с.
4. Грінченко М. Страшний Ворогъ. Книжка про горилку. Написала М. Загирня. Выдавъ Б.Грінченко. Дозв. ценз. Одесса, 1899 г. Чернигов: Зъ Друкарни Губ. Земства. – 1900. – 42 с.
 5. Екологія культури: історія, традиції, сучасність. (Тези доповідей та повідомлень молодіжної конференції 11-12 травня 1990 р.). (ред. колегія М.В. Бевз та ін.). – Львів, 1990. – 176 с.
 6. Жук А.П. Развитие общественно – медицинской мысли в России в 60-70-х гг. XIX века. – М.: Гос. издат. мед. лит., 1963. – 382 с.
 7. История высшего мед. образования и научных мед. школ Украины: (Материалы к III Укр. ист.-мед. конференции, посвящ. 120-летию Киевского ордена Труд. Красн. Знамени мед. института им. ак. А.А. Богомольца). (под. ред. К.Ф. Дупленко и Р.Я. Бенюмова). – К.: Госмедиздат УССР, 1962. – 168 с.
 8. Клос Л.Є. Розвиток медичної освіти на західноукраїнських землях (друга половина XVIII – 30-ті роки XX ст.): Автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. пед. наук. – Київ, 2002. – 20 с.
 9. Коваленко О.А. Педагогічна діяльність наукових товариств Слобожанщини другої половини XIX ст.: Автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. пед. наук. – ХДПУ ім. Г.С. Сковороди. – Харків, 2000. – 20 с.
 10. Левит М.М. Общественная медицина в России в конце 50-х – начале 60-х годов XIX века: Автореф. дисс. на соискание уч. степ. д. мед. наук. – Москва, 1967. – 30 с.
 11. Основні напрями в розвитку діяльності кафедр Львівського медичного інституту. (Короткий зміст доповідей наук. конф. 3-4 лютого 1966) / Під ред. проф. М.В. Даниленка, доц. І.Я. Шапіро. – Львів, 1966. – 219 с.
 12. Педагогика высшей и средней специальной школы. – Минск: Университетское изд-во, 1989. – 143 с.
 13. Романів О. Наукове товариство ім. Шевченка – перша українська академія наук // Київська старовина. – № 2. – 1999. – С. 49-71.
 14. 150 лет Киевскому мед. институту. (под. ред. Акад. АМНСССР Е.И. Гончарука). – К.: Здоров'я, 1991. – 264 с.
 15. Уставъ Лѣчебницы Общества Врачей въ г. Киевѣ. – Киевъ: Типо-литографія

- Г.Т. Корчакъ-Новицкаго. – 1892. – 10 с.
16. Уставъ Акушерско-гинекологическаго Общества въ Кіевѣ, состоящаго при Импер. Унив-те св.Владимира. Кіевъ: (Высочайше утвер. Товарищ. печ. дѣла и торг. И.Н. Кушнаревъ и К°, в Москвѣ). Кіевск. Отдѣленіе. – 1890. – 15 с.
17. Уставъ Общества вспомошествованія студентамъ Императорскаго Унив-та св. Владимира. Печ. по опред. Общ. вспом. студ. Императорскаго Унив. св. Владимира. (Высоч. утв. Товарищества И.Н. Кушнаревъ и К°, в Москвѣ). Кіевск. Отдѣленіе, 1891. – 12 с.
18. Уставъ Одесскаго Общества для призрѣнія младенцевъ и родильницъ. – Одесса: Типографія «Одесскаго Вѣстника». – 1885. – 15 с.
19. ЦДІАУ (м. Київ) ф. 1191, оп. 1, спр. 312, 87 арк.
20. Черкасова С.О. Просвітницько-педагогічна діяльність студентських громадських організацій університетів України (другої половини ХІХ початку ХХ ст.): Автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. пед. наук. – Харків, 2001. – 20 с.
21. Шапиро И.Я. Развитие высшего мед. образования и мед. науки в западных областях Украины, на Буковине и в Закарпатье в XVI-XIX вв. (1595-1965 гг.): Автореф. дисс. на соискание уч. степ. д. мед. наук. – К., 1968. – 38 с.